

**Проблема свободи вибору в новелах Б. Антоненка-Давидовича
«Чистка», «Іван Євграфович більше не належить собі»
та «Де подівся Леваневський»**

Новели «Чистка», «Іван Євграфович більше не належить собі» та «Де подівся Леваневський», які, відкриваючи цикл «Сибірських новел», виразно утворюють собою певну єдність, привертали особливу увагу дослідників [2], [3], [4], [5]. Скажімо, І. Когут виділила ці твори в окремий цикл у складі «Сибірських новел» і дала їм влучну назву «передгулагівських новел», котрі «виступають ніби експозицією, преамбулою до новел, які становлять решту оповідей» [5:142]. Аналізуючи дані твори, літературознавці доходили висновку, що Б. Антоненко-Давидович зобразив у них три основні варіанти визначення мешканцем абсурдного світу радянської дійсності 30-х років ХХ століття своєї життєвої програми.

Разом із тим слід зауважити, що в працях названих авторів дискусійними виглядають оціночні судження стосовно поведінки головних героїв. Так, образ Миколи Степановича Семенця («Чистка») одностайно сприймається дослідниками як взрєць людської і громадянської мужності. Вчинок Івана Євграфовича Капустяна («Іван Євграфович більше не належить собі») потрактований як приклад морального падіння, а Євграф Фірсович Горелов («Де подівся Леваневський») постає, на переконання літературознавців, злочинно обмеженою,

попри свою освіченість, людиною. Подібна оцінка життєвих позицій персонажів у моральних категоріях здається нам некоректною, оскільки при цьому фактично ігнорується екзистенціалістський характер «Сибірських новел». Зокрема, три згадані новели демонструють звернення Б. Антоненка-Давидовича до такої важливої екзистенціалістської проблеми, як *проблема вільного вибору*.

Відомо, що екзистенціалізм «відкрив» зумовлену особливостями самого способу існування людини в світі *абсолютну свободу* особистості у виборі тієї чи іншої версії свого буття. Дана думка найчіткіше була сформульована у знаменитій праці Ж.-П. Сартра «Екзистенціалізм – це гуманізм» [6].

Обгрунтовуючи свою концепцію людини, французький філософ говорив, що людина ХХ століття відчула себе «закиненою» у світ, позбавлений всяких писаних або неписаних зовнішніх законів, відповідно до котрих вона має визначати своє життєве кредо. Послідовно реалізуючи ключову екзистенціалістську тезу про те, що існування людини передує її сутності, Ж.-П. Сартр констатував: його сучасники не мають змоги спиратися на будь-які категорії надособистісного буття, проектуючи себе. У чужому, ворожому й абсурдному світі лю-

дина несе лише величезну відповідальність за свою моральну чи аморальну поведінку, однак ніколи не отримає нагороди і ніколи не зазнає кари за той або інший вибір, адже дійсність, власне, реально існує лише в межах її свідомості. Герой фактично нічим не «кращий» за негідника, і це підтверджує виявлену екзистенціалізмом трагічну самотність людини.

Звертаючись до обраних для аналізу творів із циклу «Сибірських новел», спостерігаємо, що, зображуючи радянську дійсність 30-х років ХХ століття як абсурдний часопростір, Б. Антоненко-Давидович не виявляє наміру протиставляти «позитивному героєві» Семенцю «негативних персонажів» Капустяна й Горелова, оскільки поведінку всіх трьох було б неможливо однозначно оцінити з позицій етики. Так, Микола Степанович Семенець лише на перший погляд здається «ідеальним героєм». Дійсно, він, хай поки й не дуже виразно, відчуває саму суть НКВС як демонічної сили, що руйнує всі здорові засади життя (за словами І. Когут, Семенець є прикладом людини, котра «ціною надзусиль намагається вистояти, вистраждати, зберегти в собі ті ідеали, які були критеріями людяності, високої моральної чистоти» [5:144]). Влада царської Росії, як і сталінська влада, переслідувала все українське, однак у царські часи ще існували незаперечні уявлення про «моральну чистоту». Це в критичних ситуаціях давало змогу не ламатися навіть таким слабким людям, як колега Семенця коректор Мірошніченко, – Микола Степанович згадує, що Мірошніченко «тримався гідно в жандармерії, коли його викликано було на допит у справі «Криниці» за видання Васильченкової книжки» [1:192]. На відміну від Мірошніченка, Семенець і тепер воліє «триматися гідно»; заради цього він відкрито, ризикуючи втратити не лише службу, але й волю, захищає перед «чистильною комісією» керівників видавництва «Книгоспілка» Титаренка й Качеровського, безпідставно звинувачених у націоналізмі й заарештованих. Але не випадково автор підкреслює, що такий вибір фактично виявився аморальним, оскільки надто походив на самогубство і, крім того, прирік на загибель сухотну дружину Семенця та її немічних батьків. Виголосивши свою божевільну за відчайдушністю промову, Семенець якийсь час не думає, що буде далі з його родиною та з ним самим, – «головне, що він до кінця лишився чесним, не зганьбив себе, бодай перед самим собою, нужденною брехнею» [1:198–199].

Існування іншого персонажа Б. Антоненка-Давидовича, Івана Євграфовича Капустяна, до якогось моменту було відносно спокійним, але врешті-решт він зрозумів, що, попри свою ціл-

ковиту політичну «благонадійність», живе під постійною загрозою арешту, котрого панічно боїться. Це усвідомлення прийшло до Капустяна в жахливу ніч перед несподіваним викликом у НКВС («цю, може, останню ніч у себе вдома він майже не спав. Безліч разів Іван Євграфович перевертався з боку на бік, намагаючись заснути, ...але тільки на короткий час падав у забуття» [1:209]). Пригноблений страхом, герой новели «Іван Євграфович більше не належить собі» погодився «давати матеріал», тобто писати доноси, на тих своїх знайомих, яких НКВС має намір заарештувати [1:212]. Однак навіть у тій школі, де вчителює Іван Євграфович, він не єдиний «сексот» – очевидно, що з «органами» співпрацює також і вчитель української літератури Паляничка, котрого прислали замість щойно посадженого за «націоналізм». Цілком зрозуміло, що якби Капустян і відмовився писати «об'єктивні характеристики» на секретаря райосвіти Поліщука, завідувачого райнаросвіти Прокоповича, колег-учителів Прийменка і Бухальцева, то ці «характеристики» написав би Паляничка.

Герой новели «Де подівся Леваневський» Євграф Фірсович Горелов воліє взагалі «не знати», що будь-яка радянська людина, і зокрема він сам, може бути заарештована, й тому вірить у правдивість сталінської тези про «посилення класової боротьби в період просування до соціалізму». Масштаб репресій його не дивує: «Те, що в місті з якогось часу почалися арешти, – Євграф Фірсович знав, але що ж тут дивного? В умовах переможного наступу соціалізму класово ворожі елементи, видимо, чинять одчайдушний опір, і цілком слушно сказав Горький: «Якщо ворог не здається, його треба знищити» [1:224]. Ставлення Євграфа Фірсовича до масових арештів з об'єктивної точки зору виглядає осудним поєднанням непростимої наївності та злочинної байдужості. Так, герой Б. Антоненка-Давидовича не сумнівається – «органи безпеки знають ліпше за нас, хто чим дихає» [1:237], і тому його не «мучить сумління», що він уникав будь-яких стосунків з родиною свого арештованого приятеля, колеги-викладача: «Щоправда, той викладач... був... вельми симпатична людина, але це ніяк не можна брати на увагу, бо там, де йдеться про класову боротьбу й інтереси революції, там нема ні товаришів, ні приятелів, ні навіть рідних, а є лише революційна доконечність» [1:237]. Водночас зрозуміло, що Горелов, навіть якщо думав би інакше, не зміг би суттєво полегшити трагічне становище близьких свого знайомого.

Разом із тим не можна проігнорувати, що сам спосіб композиційної організації новел

«Чистка», «Іван Євграфович більше не належить собі» та «Де подівся Леваневський» (твори цього міні-циклу сприймаються як різноспрямовані вектори, котрі сходяться у спільній точці) передбачає розвиток образів Семенця, Капустяна й Горелова. Ми бачимо, що *різні* люди вибудовують для себе *різні* версії свого буття в умовах тоталітарного режиму, однак в їхнє існування невмодно втручається *однакова* доленосна подія (всі троє героїв потрапляють до тюрми), і це призводить до *однакових* змін у свідомості персонажів Б. Антоненка-Давидовича. Характер змін є безумовно ініціативним (наявність у творах містеріальних елементів змісту констатувала, зокрема, І. Когут [5:145]).

Перед загрозою арешту навіть загалом достойна людина, як Микола Степанович Семенець, прозирає, усвідомлює, що скоїла чимало гріхів, зумовлених людською слабкістю. Так, Семенець згадує, що «не знайшов часу піти до Титаренкової квартири – бодай запитати, чи хтось носить йому передачі. Звісно: робота, хвора дружина, домашні турботи, та чи справді ж тільки це стояло на заваді?» [1:200]. Герой осягнув – він, який витратив роки в постійній службовій та домашній колотнечі, тепер отримує можливість визволення від неї, шанс здобуття своєї справжньої сутності. Однак, сказавши: «Що ж я втрачаю, коли мене посадять і зашлють кудись у Соловки? Навпаки, там я принаймні звільнюсь від відповідальності за свою родину, бо вже я не розпоряджаюсь сам собою» [1:202], Микола Степанович тут же відчув «глибокий біль» за дружину [1:203]. Іван Євграфович несподівано дістає у в'язниці характерну кару за писання доносів: як розповідає Горелову арештант Рум'янець, «місяць тому в нашій камері Капустян, ...українець, просунув крізь ґрати руку, щоб перевірити, чи йде надворі дощ, і... вертухай на вищі без усякого попередження прострелив йому долоню» [1:242]. Євграф Фірсович Горелов врешті-решт збагнув: більшість в'язнів НКВСівських

тюрм, як і він сам, арештовані невинно; героєві новели відкрилася істина, що його час являє собою «трагікомедію», де він, «поза своєю волею, став одним із численних статистів», жертв «лихого фатуму», котрий «наосліп тикає своїм перстом» [1:244].

Отже, можемо зробити висновок про характерні особливості осмислення Б. Антоненком-Давидовичем важливої екзистенціалістської проблеми міри тієї *свободи вибору*, що нею наділена людина. Автор «Сибірських новел» полемізує із ствердженням *абсолютності* такої свободи, заперечуючи думку про абсурдність світових процесів, інертність зовнішнього світу. Новели «Чистка», «Іван Євграфович більше не належить собі» та «Де подівся Леваневський» описують цілком логічний світоустрій, в якому абсолютна свобода особистості у моделюванні свого буття виявляється ілюзією. Людина ХХ століття, наголошує Б. Антоненко-Давидович, також підвладна загальному закону про перенесення страждань як спосіб духовного вдосконалення; категорії міфологічного мислення лише до певного моменту виступають неактуалізованими в її свідомості. Той період, коли особа, котра обрала злочинну з етичної точки зору життєву позицію, вважає себе правою, можна трактувати як час *непосвяченості*. Згодом герої Б. Антоненка-Давидовича проходять через етап ініціації, завдяки чому їм відкриваються об'єктивні життєві істини. Мудрішаючи, Семенець, Капустян і Горелов звільняються від загрузання у гріхах – помилках, які становлять не їхню *провину*, а їхнє *нещастя*.

Міні-цикл новел «Чистка», «Іван Євграфович більше не належить собі» та «Де подівся Леваневський» відіграє важливу концептуальну роль у «Сибірських новелах», виступаючи своєрідним ключем для подальшого дослідження екзистенціалістських мотивів «табірної прози» Б. Антоненка-Давидовича.

Література

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Твори: В 2 т. – К., 1989. – Т. 2. **2.** Гончар І. Психологізм новели «Чистка» Б. Антоненка-Давидовича // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія Філологія. Традиції Харк. філолог. школи. До 100-річчя від дня народження М.Ф. Наконечного. – Х., 2000. – С. 566–568. **3.** Заярна І. Антоненко-Давидович – майстер художньо-документальної прози // Слово і час. – 1995. – № 8. – С. 47–50. **4.** Кимак Л. Антигерой «Сибірсь-

ких новел» // Березіль. – 1994. – № 9–10. – С. 169–175. **5.** Когут І. «Сибірські новели» Бориса Антоненка-Давидовича як цикл // Наукові записки Терноп. нац. пед. університету. Серія Літературознавство. – Вип. 3. – 1998. – С. 141–148. **6.** Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – это гуманизм // Сумерки богов. – М., 1989. – С. 319–344.

АННОТАЦІЯ

Стаття посвящується аналізу особливостей реалізації екзистенціалістської проблеми *вибору* в «Сибірських новелах» Б. Антоненко-Давидовича. Избран в качестве предмета исследования наиболее характер-

ные в этом отношении произведения цикла, автор статьи приходит к выводу, что писатель полемизирует с утверждением об абсолютности человеческой *свободы выбора* как результата якобы полной абсурдности внешнего мира.

SUMMARY

This article is devoted to the analysis of existential problem of *choice* in the «Siberian stories» of B. Antonenko-Davidovich. The studies were directed for the selected works, whose are most characteristically for such investigation. It was concluded that the writer disputed with the existential thesis about absolute personal *freedom of choice* as a result of universe's absolute absurd.